

MAPISI YA KISWAHILI

AHMED SHEIKH NABHANY

Resumee:

Kiswahili, one among the Bantu languages, was formerly called Kingozi, the Waswahili (as they were called by the visiting Arabs) were originally known as Wangozi. Although Western researchers have manifested great interest in Swahili language and culture, they refuse to consider the arguments of their Swahili counterparts, they do accept but their own evidence and analysis. As far as the development of vocabulary and terminologies are concerned, this should be the work of Waswahili per se, scholars and lovers of the language. The author argues that the coining of word had always been in connection with (1) the function, (2) the sound, and (3) the structure of the item to be named. He shows that the lexical and structural richness of Kiswahili in fact can lead to meaningful and reasonable coining of *any* words necessary. He proposes to continue the work started after the 1975-meeting in Dar-es-Salaam, i.e. to compile vocabularies of the different dialects of Kiswahili which could form a pool from which material can be drawn for coining new words. There is need for all experts to organize their forces. Tanzanian experts should stop doing the whole work alone. They should incorporate their Kenyan counterparts as well. But this is not enough. There is a call for a joint Panel or Committee which shall coordinate all efforts of developing Kiswahili.

Chanzo

Kiswahili ni lugha miongoni mwa lugha za **Kibantu**. Tamko hili la Kiswahili linatokana na lugha ya Kiarabu nalo ni *sahil* maana yake Pwani au Mwambao. Je, jina hili ambalo limetokana na lugha ya Kiarabu, wao wenyewe Wa-Bantu walikuwa hawana jina la kujiita katika lugha yao? Jawabu laa! Lilikuwepo, nalo ni Wangozi na lugha yao Kingozi. Wangozi ina maana ya kabila, kama makabila mengine katika ulimwengu. Waandishi wengi wameandika juu ya Waswahili na wanamapisi ya mapokezi walioeleza kwamba kabila kuitwa Wangozi ni kuwa matumizi makubwa yao walikitumia ngozi, viriba vya maji, viriba vya kuvugutia moto kwa wahunzi au wafua chuma, kitapa cha kuchotea maji, viatu, kanda, nyuo za panga na visu hata kanda za kupimia ardhi na kadhalika. Wangozi si kwamba walitumia ngozi kuwa walikuwa ni wawindaji au ni wafugaji na ndipo wakitwa Wangozi, kwa wanamapisi waandishi hawakubali wanamapisi mapokezi, na ni jambo la kusikitisha kuwa wana fikra hiyo, wakizingatia bila mapokezi uandishi walipata maelezo kwa wanamapisi mapokezi ndipo wakaweza kuandika mapisi na mambo mengineo, wanamapisi maandishi wanataka ushahidi ili waamini kwa maandishi, kuwa asili ya Waswahili ni Wangozi, ushahidi uliopo ni kwamba lugha ya Kiswahili cha zamani kinajulikana kwa jina la Kingozi na washairi wengi walijua jina hili kuitwa tungo za zamani zimeandikwa kwa Kingozi.

Majina ya makabila au miji yabadilika kwa mabadiliko ya mazingira au mapisi si jambo jipya kwa kuandikwa majina kulingana na jambo fulani au kitu fulani, kwa mfano si Wangozi peke yao, hata, makabila mengine, yana majina ya mito, miti na kadhalika. Na pia tukizingatia kabila au jina ni utambulisho wa kikundi au mtu kwa sababu hiyo ndio kila kikundi kikajulikana kwa jina lake, na tafauti ya baina ya kabila na kabila ni lugha, ndio inapambanua kabila hii kwa ile.

Katika ulimwengu kuna lugha nyingi. Kwa hizo lugha ndio kupatikana makundi mbali mbali, makundi hayo ndio hizo kabila.

Tamko Mswahili au Kiswahili lina maana mawili, kwa mapokezi: Ni kwamba Waarabu walipokuja wakawakuta wenyeji wa pwani au mwambao, waliwaita 'watu wa mwambao' kwa Kiarabu *sahil* na kubadilika mpaka kuwa Swahili. Maana ya pili ni kwamba walipokuja Waarabu wakawakuta wenyeji, wakauliza nyinyi ni watu wa kutoka wapi? Wenyeji wakajibu, sisi ni watu 'wa siwa hili'. Katika lugha tuna masiwa na siwa, tuna visiwa na kisiwa. Hapa ni kwa msomi mwenyewe kuyalinganisha maneno au matamko haya mawili ni lipi lililolekea.

Waandishi wa kigeni wanajadili mara kwa mara juu ya kabila ya Kiswahili peke yake ambapo kuna makabila mengi ulimwenguni. Lakini Waswahili wamesema: "Mti wenye matunda ndio upigwao kwa mawe". Mijadala juu ya Waswahili ni ile kuwa Mswahili alikijulikana kuwa ni Mngozi, kwao kuna mushkili kwamba jina hili linawalekea watu wanaoishi msituni waandaji au wakulima kwa sababu ndio wenye kumiliki ngozi na kutumia ima kuwa wao ni waandaji au ni wakulima kuwafuga hayawani. Na Waswahili ni watu wa pwani au mwambao kwamba jina la Wangozi halistahili kuitwa watu hao. Waliotoa fikra au maoni hayo pia hapa ushahidi Waswahili kutokuwa na jina hilo, muandishi lazima kabla hajaandika fikra zozote lazima afanya utafiti kwa wajuzi wale ambao ni wa kabila lile ambalo anataka kuandika habari zake bila ya hivyo atakosea.

Uzundushi Waswahili ni watu wa mwambao na aghlabu wanaishi katika visiwa. Katika wao wanagawanyika kwa makazi mbali mbali: kati yao muna wakulima, wavuvi, wasafiri, yaani manahodha, mabaharia, wahunzi, maseremala, masonara, wawashi, au wajenzi. Kwa wakulima baadhi ya visiwa kama Lamu, Pate, na Siyu walikuwa hawana nafasi ya ukulima mkubwa isipokuwa ni mashamba madogo ya minazi, miembe na mibibo au mikanju, na kwa Pate tumbaku wakati wa makulima makubwa walikuwa wakivuka kwenda bara kutema yaani kukata msitu au mwitu kwa majira kulingana na hisabu za miyongo wakati wa kusi au masika. Wakulima huwa makondeni au mashambani na wale wasafiri yaani mabaharia au manahodha na wavuvi, kwa sababu ya mchafuko husalia mijini na wengine kwenda kulima barani ama baadhi ya wavuvi huwa karibu karibu kwa kupata kitoweo mpaka mwaka ukimalizika na huwa ni siku za mavuno, hapo wasafiri hutayarisha majahazi yao baada ya siku arubaini kutowa mwaka wa chonda, au kibunzi au koga au neruz. Waswahili wanaujuwa mwaka wao na huwa na sherehe kubwa kuwaga mwaka na kuukaribisha mwaka kwa hisabu zake. Kwa hivyo Waswahili wanahazi kazi nyingi na si bina au ajabu kujita kwa jina lolote kulingana na mazingira yao. Kutafiti sana juu ya Waswahili ni kwa sababu ya mambo yao mengi wasio Waafrika hawaamini kuwa Mbantuu Mwafrika aweza kuwa na ujuzi wa kiwango cha juu kwa hivyo ndipo watu wa Magharibi yaani Wazungu kutaka kufuta swifa za Mswahili na kuwasingiziya watu wengine.

Mswahili au Mngozi ni Mbantuu

Hebu tulitongowe neno au tamko Bantu ni mfano wa lile tamko la Kiswahili lilivyoanza kulingana na mapokezi na hatuwezi kuwadharau wana mapisi ya mapokezi lazima maneno yao kwetu Waafrika tuyape uzito wa hali ya juu. Waliyapokea kwa hivyo tamko hili pia walipofika Waarabu wakawauliza wenyeji Waafrika ambao ni Wabantuu, walipoulizwa wakasema, "sisi ni watu", kwa sababu hawakujua matamshi wakatamka Bantu na mpaka sasa

tamko hili linaendelea Mbantuu au Wa-Bantu ni kundi ambalo lina lugha ya muundo m' moja na kugawanyika kwa vikundi mbali mbali. Vikundi hivyo ndio zile kabila za Wabantu ambazo zapatikana katika nchi mbali mbali, kwa mfano katika Kenya na Tanzania:

Waswahili	Wakisii	Wazaramo	Wabondei
Wakikuyu	Waluhya	Wapare	Wasambaa
Wakamba	Wa-Mijikenda	Warufiji	Wasegeju

Wabantu wote washikana kwa lugha peke yake ama mila kila kukundi cha Wabantu kina mila tafauti ama katika lugha matamko au maneno ambayo ni kama yafuatayo:

Kiswahili Wastani	Kingozi	Kikuyu	Kikamba	Kiluhya
asali	uki	uki	uki	vushi
ndege	nyuni	nyuni	nyuni	linyoni
chumvi	munyu	munyu	munyu	munyu
kidole	chanda	kiara	kyaa	shitera

Matamshi haya kulingana na makundi mbali mbali ya Kibantu kuwa yanashikana. Hii ndio sababu, makundi haya kukusanywa kuwa ni kikundi kimoja kikaitwa Bantu au kwa maana ya uwazi watu, makundi haya kila kundi lina mila na desturi tafauti na makundi mengine, kwa ushahidi huu wa mapisi ya mapokezi ni wazi Wangozi au Waswahili ni kundi moja miongoni mwa Wa-Bantu na sivyo kama wanavyofikiria na kuandika waandishi wa kigeni kwamba Mswahili ni mchanganyiko wa Waarabu na Wa-Bantu. Fikra hii haingii akilini kwa sababu kila Mbantuu ana lugha yake tafauti na nyingine bali zaingiliana kwa baadhi ya maneno. Haiwezekani Mwarabu kumuowa M'Bantu Mkikuyu na mtoto akasema Kiswahili au M'Luhyia mtoto akasema Kiswahili, kwa hivyo mtoto yoyote anasema lugha ya mama pamoja na dasturi na mila za mama'ke kwa hivyo Waswahili si mchanganyiko wa makabila bali ni kabila la kipekee kama makabila mengine ya Kiafrika. Bali baadaye likaowana na Waarabu na makabila mengine hapo kukapatikana mchanganyiko na si kabila la Kiswahili peke yake ambalo linaowana na makabila mengine na kuwa na mchanganyiko kwa mfano kabila la Wakikuyu limeowana na makabila ya kigeni kwa mfano Bwana Murumbi, na wengineo wote hawa lugha zao, mila na dasturi ni za upande wa mama wa ndio maana Waafrika wengi wana nguvu upande wa mama katika kijifunza mambo mengi.

Waswahili wagawanyika makundi matatu kwanza (1) ni wale wa baba na mama ni Waswahili, na kabila zao kulingana na miji yao ni kama ifuatavyo:

Wa-Tikuu	Wa-Siu	Wa-Pate	Wa-Amu	Wa-Mvita
Miuli Bana	Wana Ndege Waungwana- Ngamia	Wakande Wangandu	Wayumbe Wayumbile	Wa-Kilindini Wa-Changamwe
Wa-Chandaa Wa-Chismayu Wa-Omwe	Avutila Ashimiri Rasimale	Watutu	Wayumbile Pembe Washobori Makashero	Wa-Tangana

Kwa ufupi haya ndiyo makabila ya Waswahili kundi la kwanza (1)

Kundi la Pili (2) ni wale Waarabu waliowaowa Waswahili mtoto akizawa ni Mswahili kundi la pili kuupata uswahili kwa upande wa mama na si lazima Mswahili kuolewa na Mwarabu na akiolewa na kabila yoyote, mtoto huwa ni Mswahili kundi la pili Na kundi la tatu (3) ni wale ambao wameacha lugha, mila na desturi zao, na kushika na kufuata lugha ya Kiswahili, mila, dasturi na dini ya Waswahili. Hawa Waswahili wanawatambua kuwa nao ni wanamiji miyongoni mwa Waswahili na kutiwa katika kundi la Waswahili na kupewa haki zote kama Mswahili mwingine yoyote.

Na sasa kuna wapenzi wa lugha ya Kiswahili na si lazima wawe na sifa za yale makundi matatu bali ni mpenzi wa lugha hii na kwa sababu ya hayo mapenzi, Waswahili huwakaribisha na kuwatukuza na kuwahishimu

Waswahili au Wangozi masikani yao au nchi zao ni zipi? Suala hili ni la wale waandishi wageni wanaoandika mambo ya Waswahili lakini Waswahili wanajijua kwao ni wapi? Na asili yao kama walivyo watu wa makabila mengine, lakini kwa Mswahili wanaelewa hawana mushikili kama walivyoandika waandishi waliotangulia kwamba Waswahili ni wakazi wa mwambao gerigeri ya bahari, na ingawa wengine wanasema kwamba Waswahili walianzia Shungwaya ambapo ni upande wa Somalia wanamapisi mapokezi wanasema kwamba Shungwaya sipo timbuko la Waswahili Kulingana na wana mapisi mapokezi kulikuwa na Shungwaya tatu: (1) Shungwaya ya Juu; (2) Shungwaya ya Kati; (3) na Shungwaya Chini; ama Shungwaya ya Juu ni ya Wagala Shungwaya ya Kati ni ya Mijikenda, na ya Chini ni ya Waswahili Makundi haya matatu ndio yalikiishi Shungwaya na kundi la Wagala ndilo lililokuwa na nguvu na kuwatesa wenzao na baada yake Wa-Mijikenda na Waswahili ambao ni kabila la Wa-Tikuu au Wa-Bajuni ndipo wakaanza safari ya kutafuta maskani mapya, katika Wa-Tikuu, wengine walisaliya visiwani, katika visiwa vya Birikavo, Chula, Chovae na Mdowa na wengine walifulasa mpaka wakafika Kiunga, Wakasambaa wakavuka Kiwayuu, Ndau na kisiwa cha Pate, wakakaa Kizingitini, Mbwajumwali, Chundwa na Nyabogi na wengine Faza

Kundi la Wa-Mijikenda ambao walijulikana Wanyika lilipitia njia ya bara au msituni mpaka walipofika mto Tana ambapo kulikuwa na mji wa Wagala umezungukwa na Boma na katika lango kuna walinzi na walifika usiku hapo waliwaua walinzi Wakaingia katika mji wakawauwa Wagala wengi sana na wengine wakakimbia na mji ukashikwa na Wanyika na miyongoni mwao kulikuwa na waja wazito au wanawake wenye mimba na kwa lugha yao, wenye *mimba ko'mo* na mpaka hivi jina hili kwa kile kikundi kilichosalia kikajiita Wapokomo na wengine waliendelea na safari mpaka kufika Malindi upande wa juu kupitia Marafa, Chakama, Ganda, Jilore na hawa wakajiita Wagiriama na wengine wakaendelea na safari zao kutafuta maskani kupitia Marekani wakapatikana Waduruma, Wajibana, Waribe, Wachonyi, Wakaumwa, Wakambe, Warabai na Wadigo makundi haya yakaitwa Mijikenda yaani Miji Tisa au Makabila Tisa (9) nayo:

1 Wagiriama	4 Wakambe	7 Wajibana
2 Wachonyi	5 Waribe	8 Warabai
3 Wakaumwa	6 Waduruma	9 Wadigo

Kabila la mwisho kuendelea na safari likafika Mombasa na kuvuka upande wa Likoni kikundi hiki kilikuwa kimechukua chombo ambacho wakikiabudu. Walipofika Likoni chombo hicho kikaanguka na kuvunjika hapo ule mlio au mshindo wa kuvunjika, wenyewe wakasema *di-go*, ndipo jina la kikundi likaitwa Wa-Digo na baada ya hapo baadhi yao waliendelea na safari yao wakaingia upande wa Tanganyika na mpaka sasa Wadigo wako Kenya na Tanzania.

Yaonekana wazi kundi hili la makabila tisa likiitwa Wa-Nyika maana Nyika ni nyasi au mbuga yaani ni watu wanoishi katika nyasi au nyasini na hata mindule au nyumba au nyumba zao wajenga kwa nyika au nyasi, jina hili wenyewe hawapendi kuitwa na sasa wajulikana kwa Mijikenda baada ya kuzuka majina tisa mbali na la Kipokomo ambalo halimo hisabuni mwa Mijikenda ingawa walitoka Shungwaya lakini sikupata ushahidi wala uhakika wa taarifa hii

Lugha ya Kiswahili

Lugha ya Kiswahili ilianza lini na wapi? Ama suala hili si la lugha ya Kiswahili peke yake bali na lugha nyingine ni vile vile, kama ilivyo migawanyiko ya makundi ya watu kutoka nyuma makundi yale ndio ambayo yanazusha lugha kulingana na mazingira ya pale pahala wanapoishi, inapozuka lugha katika makundi mbali mbali kila lugha hujulikana kwa kikundi chake na kikundi kikigawanyika katika vikundi navyo kuzusha ndimi au lafudhi tafauti ndipo kila lugha tukapata lafudhi, lahaja au ndimi mbali mbali. Waswahili wamesambaa katika gerigeri ya uziwa au kando kando ya bahari kuanzia Barawa (Somalia) mpaka Ngazija (Comoro) na kila pahala pana ulimi wake au lahaja yake, Kiswahili kina ndimi au lahaja zaidi ya kumi na sita (16) nazo ni:

1	Ki-Amu	KENYA
2	Ki-Tikuu	
3	Ki-Siu	
4	Ki-Pate	
5	Ki-Mvita	
6	Ki-Jomvu	
7	Ki-Vumba	
8	Ki-Kingare	Mpaka wa KENYA/TANZANIA
9	Ki-Mtang'ata	
10	Ki-Mrima	TANZANIA
11	Ki-Pemba	
12	Ki-Unguja	
13	Ki-Ngazija	COMORO
14	Ki-Anzuani	
15	Ki-Mwali	
16	Ki-Mbalazi	SOMALIA

Kusambaa kwa Waswahili kunaanzia kutoka:

1. Barawa (Somalia)	5 Unguja	9. Ngazija
2. Kenya	6. Pemba	10. Msumbiji
3. Sofala	7. Mafia	11. Malagasi
4. Mrima	8. Kilwa	

Waswahili kulingana na mapisi mapokezi, waligunduliwa mwambao na shina ni upande wa Lamu, Pate, na Siu kwa ushahidi wa aina nyingi na kupatikana watu ambao walikuwa na ujuzi wa mila na dasturi zenye nguvu sana ambazo mila hiyo inaendelea mpaka sasa kuliko sehemu nyingine za Waswahili

Kukuza Kiswahili

Lugha yoyote hukuzwa kulingana na matakwa ya mazingira ya lugha hiyo na pia kuingiliwa na mambo mapya na maneno au majina ya vitu ambavyo si asili ya lugha hiyo kwa hivyo maneno hayo hupewa maneno ya lugha hiyo kutokana ya lugha yenyewe. Katika lugha ya Kiswahili si jambo bina au jipya Waswahili walipokuwa wakipata kitu kipya ambacho wao hawana walikuwa wakitoa jina la kitu hicho. Kwa mfano, walipopata risasi, wataalamu wa-Kiswahili wakaona wajibu wao ni kubuni neno lao la Kiswahili kutokana na lugha yao. Neno risasi ni neno la kiarabu linalotamkwa A-Riswas, Wataalamu hao wakatizama utendakazi ndipo wakaweza kuunganisha maneno mawili nayo ni haya (1) *kiyandi* na (2) *pot'a*, neno kamili ni *kiyandi pot'a* maana ya *kiyandi* ni 'cheche' na *pot'a*, 'kikundi', ina maana kikundi cha cheche. Utenda kazi wake, risasi ikitoka huwa ni cheche, zinatoka kwa pamoja hata tamko hili limetumiwa katika shairi la watu wa Lamu wakati walipokabiliwa na vita baina yao na watu wa Pate na Mvita na kwa sababu ya kutaka kuungana baina ya vyama viwili vya Lamu vya siasa viwe kitu kimoja wakabiliane na adui. Vyama hivi ni chama cha Zein na Suudi katika ubeti wa tatu (3) kutoka chama cha Suudi:

Naapa kwa Mola Yanga	Dhuli si Yenye Tupata
Nasi Tulina Mizinga	Mivi na Ziyandi Pot'a
Suudi Iwalina Panga	Watae Wenye Kuteta
Turadhi Sambo Kutot'a	Sute Tukawa Maini

Kiswahili kilikuwa kikikuzwa kwa njia mbali mbali na moja wapo ni utendakazi wa kitu au sauti au mshindo au umbo la kitu, mambo haya matatu pengine wataalamu wanayo zaidi ama yaliopo sasa ni aina tatu: (1) utendakazi, (2) sauti au mshindo, (3) umbo au maumbile ya kitu

Hebu tutizame neno lifuatalo lilibuniwa au lilibunika kiviipi? Neno **ngamia**, ngamia ni mnyama ambae upande wa Waswahili kulikuwa hakuna ngamia. Bwana m'moja aliletewa mnyama huyo ambae ana nundu hawezi kupalika chochote katika mgongo wake. Mwenye mnyama huyo alipoambiwa hawezi kubeba kitu kwa sababu ya nundu, na yule mwenyewe akajibu **ngaa** maana japo miyaa, maana majani ya mkoma kwa hivyo neno kamili **ngamiya** atapakiya maana japo miyaa atapakiya kwa kufungwa matita mawili au mizigo miwili

kufungwa kamba m' moja ukapitishwa ubavu m' moja na wa pili ubavu wa pili, jina hili la ngamia lilibunika wakati huo mpaka sasa laendelea kutumika katika ulimwengu wa Kiswahili Kuna na njia nyingi za kukikuziwa Kiswahili kwa sahali sana ikiwa kuna ushirikiano wa wataalamu wa kila upande ambapo watumia Kiswahili ambao wanaojua n'dimi au lahaja mbali mbali waunde **jopo** au **tengo** (committee) na kuwe na **vitengo** (sub-committee) ma-jopo yawe na kazi maalumu, na matengo pia yawe na kobela au dhamana ya kazi zake na kugawanya kazi nyingine katika vitengo, na kuwe na **utondoti** au **orodha** (list) ya maneno ambayo yatakiwa kubuniwa kwa Kiswahili baada ya utondoti huo kupitiwa na kufasiriwa kuanzia kitengo kupitia tengi na kusahihishwa na jopo katika istilahi hapo liweze kupelekwa katika idara ya elimu, na idhaa mbali mbali zinazotangaza Kiswahili, na majarida ya kila pahala Wao ndio waenezi wa maneno hayo, wanaohusika Wakifanya hivyo watakuwa hawana lawama lakini sasa kunabuniwa maneno bila ya ushirikiano ambapo pengine neno liliobuniwa lipo tayari na lina maana zaidi kuliko liliobuniwa Kwa hivyo ni wajibu ya wale wanaohusika kuwashirikisha wataalamu kutoka pande mbali mbali kubuni maneno ya kukuza Kiswahili na lazima tuwe na matumaini kwamba Kiswahili kama lugha yoyote ya taifa ilivyokuzwa na Kiswahili chaweza kukua iwapo kutakuwa na mipango maalumu ya kubuni maneno ambayo yataikuza lugha ya Kiswahili Hebu tuzingatie lugha ya Kiingereza ilipoanza ilikuwa na maneno mia saba (700) na sasa yahesabika kwa maalfu ya maneno na wana kamusi ambayo ni maarufu Oxford ambayo ina madutu (volumes) thelathini na pia walikuwa na kazi ya kubuni maneno kwa kuunganisha maneno mawili au zaidi ili kupata maana ya neno moja kamili hebu tizama kitabu kinachoitwa *The Story of Language* by C.L. Barber (uk 227) ambacho kimesema katika kichwa "Divergent Development in Modern English" mtongoo (sentensi) wasema hivi: "New words were coined to cope with the new environment"

Upande wa Tanzania wanaifanya kazi ya kubuni maneno. Ni kazi nzuri sana kwamba ni hatua ya kwanza ya kukikuziwa Kiswahili, walifanya hivyo bila ya ushirikiano wa wataalamu walioko kwetu Kenya na ilhali wapo wataalamu ambao wana ujuzi mkubwa wa Kiswahili lakini ni jukumu la wataalamu ambao tayari wana uwezo wa kuunganisha wenziwao kuifanya kazi hii pamoja na iweze kukuza Kiswahili kwa njia nzuri saidi kuliko kufanywa kazi hii na watu fulani kwa kujitoshia wenyewe bila ya kuwafikiria wengine kuwa wao pia wana ujuzi wa hali ya juu Yako maneno yaliobuniwa kutokana na lugha hii ya Kiswahili upande wa wataalamu kutoka Tanzania, k.m neno la tafsiri ya Kiingereza *reflection* likafasiriwa kwa Kiswahili **mnunuriko** ambalo ni zuri kulingana na maana ya nuru Hapa yalikitaka pia kuzingatia zile sharuti: (1) sauti ya kitu au mshindo; (2) utendakazi wa kitu; (3) umbo au maumbile ya kitu Hebu tulichunguwe neno hili **mnunuriko** kulingana na sauti hii ina maana **ririko** ni sauti ya kufuza upande m' moja, **mnunuriko** yaani 'nuru' au 'muangaza' wa kufuza kuna **mtiririko**, **mdororiko**, **mshororiko** sauti hizi zina maana ya kitu cha kwenda mbele au kufuza Kwa hivyo tukitizama *reflection* ni muangaza wa kwenda mbele na kurudi nyuma au kwenda mbele kugota na kurudi katika utafiti na kutengeneza msamiati Kupata jingine, nililipata ambalo laleta maana sawa kabisa na *reflection* nalo ni maarufu sana **Fumano**, kutokana na tamko **fuma** yenye maana 'kulenga' au 'kulekeza' ikiwa ni pande mbili linakuwa **fumano** yaani pande mbili kufumana au kulengana kama ilivyo *reflection* muangaza wa pande mbili kukabiliana kwa mfano kukiwa na kiyoo na una ta'a ya kufinya au ya kubonya (touch) ukiiwasha na kuilekeza kwenye kiyoo muangaza ule utaregea upande ule wa ta'a ulioiwasha Iwapo tuna tamko la

mnunuriko na la pili ni **fumano** pengine litapatikana jingine ambalo laweza kuengeza msamiati Kuna maneno mengine ambayo yamefasiri neno ambalo hatuna la Kiswahili upande wa Tanzania wakalifasiri nalo ni *television* walilifasiri nilivyosikia ni kwamba waliliita **kiona mbali** na la pili ni **kisanduku cha sanamu** kwa hivyo nami niliona ni wajibu wangu kuengeza mchango wangu katika kazi hii ya kubuni maneno ya kuweza kulifasiri neno hili na mengine kwa hivyo nilifuata utaratibu wa kuunganisha maneno mawili au matatu na kupata maana yake Neno hilo, nilikusanya maneno matatu nayo ni:

- 1) rununu maana: khabari
- 2) kuenga maana: kuona
- 3) maninga maana: macho

Ukichanganya yote katika mtongoo (sentensi) m'moja itakuwa 'khabari ya kuona kwa macho' **rununu ya kuenga kwa maninga** asili ya maneno katika lugha ya kikale hebu tutizame kazi au utenda kazi wa *television* ni nini? Chombo hichi kinatoa khabari za kutoka mbali na kile wanachokitaja katika khabari zile unakiona kwa macho Tamko hili naona liḡa uzito zaidi ya yale mengine na hili litaengeza msamiati kwa hivyo maneno matatu haya yatakuwa yana urefu kupendeza kwake ni kuyafupisha tamko la **rununu** kulikata kuwa **run**, **kuenga** liwe **n'ga**, **maninga** liwe **n'ga** Kwa hivyo n'ga mbili iwe moja kuwakilisha zote mbili na kulitamka **runinga** kwa hivyo maneno yote matatu ni ya Kiswahili na kufupishwa kuwa moja na maneno mengine yatakiwa yabuniwe kwa kufuata taratibu mfano wa haya Haya maneno ambayo yahitajika kupewa istilahi ni kama yafuatao:

Kiingereza:	Kiswahili:		
television	runinga	zoology	mbwahomwi
radio	mwengoya	flash	m'ngaro
science	ulimbe	oxygen	mwae
psychology	ushunuzi	light	muanga
hygiene	tungondo	echo	mwengo
reflection	fumano	power	ngondo
orbit	utambi	energy	n'gosi
biology	zimbea/ihumbe	lightning	p'epe
image	jazanda	bulb	t'umba
surface	gaba	ray	uka
volume	dutu	x-ray	uyoka
force	kasi	picture	uyoo
spark	kiyalia	focus	wewindu
microscope	mangala	video	p'atanninga
mirage	mangati	excavation	utimbuzi, ufufuzi
mirage	mazigazi	entomology	edudi
botany	mbenda	archaeology	uta'ngu
		technology	elimu ya ufundi

Utondoti au orodha huu wa maneno ya tafsiri kutoka Kiingereza na mengineo kila neno lina maana kulingana na matakwa ya neno asili na kubuniwa au kuundwa kwa msingi wa Kiswahili

Vile vile katika kuifanya kazi hiyo lazima tutizame lugha ya Kiswahili katika ndimi mbali mbali au lahaja mbali mbali za Kiswahili ambazo zina maneno katika ndimi nyingine wameziacha mfano neno **mfumo** wanaolitumia ni Wangazija peke yao Neno hili lina maana ya *week*. Neno jingine ni **fungate** ni moja katika idadi ya kuwanga au kuhisabu ina maana ya 'saba' na yapo mengi ambayo hayatumiwi na hali yapo ya asili Sasa ni juu ya kobela la wataalamu wanaohusika kwa kukikuza Kiswahili

Njia nzuri ya kuweza kufaulu ni kuundwa jopo la muungano wa nchi zinazoshughulika na Kiswahili na jopo hilo laweza kufanya kazi kubwa za Kiswahili

Maoni kwa wataalamu wa Kiswahili

Maoni yangu na nasaha kwa mabingwa na wataalamu wa Kiswahili na kuwahimiza kuundwa jopo la kukifaniya kazi Kiswahili kwa urahisi Rai yangu ingelikuwa jambo bora katika jopo kupatikane vitengo mbali mbali katika lahaja tafauti na wakusanye maneno na kuundwe kamusi kubwa ambayo imekusanya ndimi au lahaja za Kiswahili zote mfano lahaja ya Chimini au Chimalazi au Chibarawa, Kingazija, Kianjuani, Kimwali kutoka Comoros, Kitikuu, Kisiyu, Kiamu, Kimvita, Kivumba, Kijomvu, Kimtang'ata, Kingare, Kimrima, Kipemba, Kiunguja, Kingao na kadhalika Kutokana na kamusi hiyo itakuwa ni urahisi kuweza kubuni maneno ya kufasiri maneno ya kifundi, jambo hili linawezekana kwa njia ya sahali iwapo muungano huo utapatikana. Si jambo zito, mfano katika mwaka 1975 kulikuwa na mkutano wa kujadili nahau au sarufi iliotungwa na Reverend Kapinga wa Dar-es-Salaam Tulialikwa Wakenya wawili Marehemu Bingwa Shihabuddin Chiraghdin Baadae kukawa na kikao cha wataalamu kwa lengo la kuunda kamusi ya ndimi mbali mbali na kila mtu akapewa kazi ya kukusanya maneno ya ndimi tafauti. Sisi Wakenya tukapewa kobela au jukumu la ndimi zilizoko upande wetu. Tuliporudi mimi sikusangaa Nilianza kukusanya maneno Baadhi kutokana na ndimi za Kiamu, Kipate, Kisiyu, Kitikuu na kadhalika Mwenzangu akaaga dunia. Nami nikaendelea na kazi hiyo mpaka nikaweza kupata makumbo (subjects) sitini na tano (65) yenye kurasa mia mbili tisini na sita (296) na jina lake ni *Kandi ya Kiswahili*